

*H. la maj. A. Soomile
toõrums
kirjutaja.*

E. TENDER

TARTU TURG 1682. A.

ÄRATRÜKK „TARTU III“

TARTU, 1936

Tartu Ülikooli Raamatukogu

i 48636770

TARTU TURG 1682. AASTAL.

E. Tender.

Praegune Tartu kesklinna välisilme on kujunenud alles peale 1775. a. suurt tulikahju. Ainult väheste hoonete iga ulatub kaugemasse minevikku. Ei ole seepärast võimalik olemasoleva alusel tuua selgejoonelisemat pilti linna ilmest varematel aegadel. Laiem üldsus ei tunne ka mingit pildimaterjali ajast enne a. 1700, mis seda võiks kergendada. Nii mitmelgi korral reprodutseeritud linna üldvaade a. 1553 on ilmselt 19. sajandi toode ega oma jämedate topograafiliste vigade tõttu ka mingit väärtust rekonstruktsioonina. Kuid vist ainult vähesed teavad, et Riigi Keskarhiivis Liivimaa rootsiaegse kindral-kuberneri arhiivi 1683. a. aktide (XVI, 29) hulgas leidub suurekaustaline (105×40 sm) joonis, mis kujutab Tartu turgu, pakkudes mitte ainult selle põhiplaani, vaid ka enamiku turu ääres või turul asetsevate hoonete fassaade, osalt isegi vesivärvidega koloreerituna.

Joonistustehniliselt on töö nõrk ega saa teda omistada kutseliselt joonistusega tegutsevale isikule. Seda kinnitab veel pealkirjade tollegi aja jaoks imelik õigekirjutus. Sellegipärast pälvib joonis ainsa teadaoleva Tartu kujutisena 17. sajandist tõsist tähelepanu, seda enam, et allikate varal on võimalik määritleda täpsalt mitte ainult tema valmistamisaega, vaid ka otstarvet. Kuna see on mõnevõrra huvitav ka kultuuriloolisest seisukohast, peatume selle juures vähe pikemalt.

Nagu igas oma jurisdiktsiooniga linnas, ei puudunud ka Tartus 17. sajandil ese, mida toleaeegses juriidilises keeles nimetati „õigluse märgiks“ (*signum justitiae*), tavalises kõnes aga häbipostiks ehk kaagiks. Üldise kombe kohaselt asetses see turul, sajandi viimasel veerandil kaalukojast pisut Emajõe poole¹.

A. 1680—81 püstitati kaalukoja kõrvale ridastikku 6 kivist poodi. Ehitustööde võimaldamiseks palusid ehitajad raelt kaagi ärakorista-

¹ Juba a. 1645 asetses kaak nähtavasti samal paigal. Tartu Linna-arhiiv XXXV, 21. Edasistes tsitaatides on Tartu Linna-arhiivist pärit arhivaalide juures jäetud asukoht tähistamata.

mist, missugune toiming otsustatigi anda timuka hoolde². Kuna aga linn ei võinud jääda ilma häbipostita, tuli sellele otsida uus asukoht. Sellena oli raes kõne all vana raekoja esine. Kavatsuse vastu tõstis aga protesti raekoja kõrval Kүүüni tänava nurgal asetseva maja omanik, apteeker ja raehärra Chr. Fr. Zecher. 26. augustil 1681 raele üleantud supliigis palus ta tungivalt häbiposti sinna mitte paigutada, sest üheski linnas ei seisvat see nii lähedal raekojale ja ausate inimeste majadele. Tema maja, apteek, kui privilegeritud koht saavat selle läbi mitte vähe häbistatud³.

Zecherit pidi raad arvestama juba sellepärast, et linn talle võlgnes suuri summasid. Tema palve otsustati täita ja püstitada häbipost kuhugi mujale⁴. Kuid alles järgmise aasta sügisel astus raad selleks samme, volitades üht raehärrat lasta valmistada uus häbipost ja püstitada see turuplatsile⁵. Zecher oli siis juba mõne kuu eest surnud⁶. Nähtavasti arvas raad enese nüüd vabanenud olevat talle antud lubadusest, sest kaagi asukohaks valiti ikkagi vana raekoja esine.

Kadunud Zecheri lesk Dorothea, Fidejustus Pfahleri, samuti raehärra ja apteekri tütar, oli aga sama vähe nõus seda sündida laskma kui omal ajal tema meeski. Tema palvele häbiposti sinna mitte püstitada viivitas raad vastamast, nähtavasti põhjusel, et oodata ära selle ehituse lõppemist⁷. Niisugune võte seda energilist daami ei heidutanud. Küll ei võtnud õuekohus seda küsimust kui puht-haldusasja arutusele ja ta pidi leppima protesti deponeerimisega⁸. Selle eest võttis teda kuulda aga kindral-kuberner Christer Horn ning käskis raadi esialgu kuni otsuseni asi „*in suspensio laszen*“⁹ ja mõni päev hiljem — hoolimata rae pikast seletuskirjast¹⁰ — kaagi ehitamisest sellele kohale üldse loobuda, kuna raad ju ise proua Zecheri mehele lubanud seda sinna mitte püstitada¹¹.

Sellega ei saanud aga raad leppida ning esines uue märgukirjaga kindral-kubernerile, lisades sellele oma väite tõestuseks, et Tartu turul

² Rae prot. 1681 l. 112.

³ RKA, LRKkA XVI, 29.

⁴ Rae prot. 1681 l. 153.

⁵ Rae prot. 1682 l. 255.

⁶ Sealsam. l. 206.

⁷ Rae prot. 1682 l. 289.

⁸ Seals. l. 297, LVII, 3.

⁹ RKA, LRKkA, XVI, 29. Pr. Zecher'i päevamata kiri Hornile, prod. 4. 11. 1682; IV, 170, Horn raele 2. 10. 1682.

¹⁰ Rae koopiaraamat 1682 l. 83—86.

¹¹ IV, 171, Horn raele 4. 11. 1682.

ei leidu üldse kohasemat paika kaagi jaoks, juurde meil käsitleda oleva joonise¹².

Linna arvete põhjal oli joonise valmistanud linna ehitusmeister, kellele see tasuti 3 vasktaalri ja 18 ööriga¹³. Kahjuks ei mainita meistri nime, mis seda kahetsusväärsem, et teistes tolleaegsetes allikates linna ehitusmeistrit üldse ei mainita. Tõenäoselt tuleb aga selle all mõista Strasburgist [Elsassis?] pärit olevat saksa puusepp- ja ehitusmeistrit Daniel Pechtel'it¹⁴, kes väga sagedasti esineb rae protokollides.

Pr. Zecher omalt poolt, nähes turul toimetatavaid mõõtmisi, teatas kindral-kubernerile, et loovutab tarbekorral kaagi jaoks oma turul asuva platsi, mis, kui ta sinna ehitaks poed, võiks anda üle 100 Rt. tulu¹⁵. See kiri mõjus kaasa, et joonis ei täitnud oma otstarvet — veenda kindral-kubeneri rae seisukoha õigustatuses. Nimelt teatas Horn, et ta sellega küll tutvunud, ei taipavat aga ikkagi, miks just apteegi ehk pr. Zecheri maja esine oleks kõige kohasem paik kaagi jaoks. Ka ei olevat joonisel isegi tähendatud, kuhu kohta uus kaak paigutatakse. (See väide tundub imelikuna, sest plaanil on see koht täpsalt tähistatud). Seepärast käskis Horn püstitada kaagi pr. Zecheri poolt juhutatud paika¹⁶.

Raad, kes selles nägi prestiiži küsimust, ei mõelnud ometi veel järeleandmisele, vaid teatas kindral-kubernerile lühidalt, et ta ei saavat nõustuda kaagi üleviimisega pr. Zecheri poolt pakutud kõrvalisele platsile „ohne schwächung unserer Jurisdiction“ ning palus teda oma vaba jurisdiktsiooni juures kaitsta ja juhul, kui kaebaja sellega ei lepi, anda küllaldane tähtaeg asja esitamiseks kuningale¹⁷.

Sellega ei nõustunud Horn, vaid keelas ära kuningat „mit solcher verdrieszlichkeit zu beschweren“. Ühtlasi käskis ta eksekutsiooni ähvardusel toimetada kaak teisele kohale¹⁸.

Kuid raad teadis, mida ta võib endale lubada, arvestades kindral-kubeneri pehmust. Kevadel 1683 otsustati mitmesuguste linna-asjade lahendamiseks saata Stockholmi kuninga juurde linnasekretär J. Remmin, keda talle kaasaantud instruksioonis kohustati muuseas astuma

¹² Rae prot. 1682 l. 316, 339. Rae koopiaraamat 1682 l. 87.

¹³ XXXIII, 15.

¹⁴ D. Pechtel oli andnud kodanikuvande 3. III 1671, kuid nähtav. elanud Tartus juba varem. Rae prot. 1671 l. 35.

¹⁵ RKA, LRKkA XVI, 29. Pr. Zecheri päevamata kiri Hornile, prod. 24. nov. 1682.

¹⁶ IV, 173, Horn raele 4. 12. 1682.

¹⁷ Rae prot. 1683 l. 7, 17; Rae koopiaraamat 1683 l. 5—7.

¹⁸ IV, 180, Horn raele 20. 3. 1683.

samme, et kaak jääks endisele kohale¹⁹. Rahapuudusel jäi Remmini sõit küll ära, kuid kaaki ei paigutatud siiski ümber ega ehitatud ka täiesti valmis. Nähtavasti landshöfdingu äraoleku tõttu Tartust ei astunud ka Horn mingisuguseid samme oma otsuse teostamiseks eksekutsiooni teel, olgugi et pr. Zecher seda mitu korda tungivalt palus²⁰.

Alles siis, kui õuekohus ülemfiskaal v. Kolditz'i kaebusel 24. 9. 1683 kindral-kuberneri käsu täitmata jätmise pärast raadi oma ette tsiteeris, muutus viimase olukord ebamugavaks²¹. Landshöfding O. R. Taube, keda kogu asi nähtavasti oli tüüdanud, andis omalt poolt raele näpunäite selle lõpetamiseks. Tema soovitusel saatis raad 15. X Hornile pika kirja, püüdes õigustada oma tegevusetust peamiselt pr. Zecheri platsi ebakohasusega. Kuulekuse tõenduseks töötas ta kaagi mõne sülla võrra vanale raekojale lähemale nihutada, et teda pr. Zecheri silmist võimalikult eemaldada. Selle eest palus ta fiskaalse protsessi enda vastu lõpetada²².

Ka kindral-kuberner tahtis lõpuks asjast vabaneda, kuid tegi enne siiski rae ettepaneku teatavaks pr. Zecherile, nõudega avaldada oma seisukoht²³. Nähtavasti leppis viimane selle lahendusega, sest hiljem ei leidu allikates asja kohta enam mingisuguseid teateid.

Kuna kindral-kuberner seega oli tunnistanud vastuvõetavaks rae seletuse, pidi loomulikult ka ülemfiskaali kaebus tühja minema²⁴.

Nii lõppes see pikk ja mõlemale poolele tülikas vägikaika-vedamine mittemillegagi, nagu enamik tema sarnaseid.

Pöördume nüüd tagasi joonise juurde. Nagu nägime, oli see määratud kindral-kuberneri informeerimiseks Tartu turu ruumioludest, kellele kohalikud olud olid tundmatud.

Joonise ofitsiaalne otstarve tagab tema vastavust tõelikkusele vähemalt tähtsamates mõtudes ja üksikasjus. On ebausutav, et raad oleks sõandanud esitada kindral-kubernerile plaani, mille õiguses ta ei olnud veendunud. Riigivõimu kohalike esindajate kaudu võis ju kindral-kuberner seda igal ajal kontrollida. Igatahes on turu põhimõõdud peaaegu samad kui 1675. a. ja hilisematel plaanidel, mil tänavastik märgitud. Sootuks raskem on hinnata majade fassaadide tööpärasust. Nägime, et plaani valmistamiseks toimetati kohapealseid mõõtmisi,

¹⁹ XXIV, 11.

²⁰ RKA, LRKkA, Pr. Zecheri päevamata kirjad, prod. 6. 6. ja 1. 8. 1683.

²¹ XX, 21; Rae prot. 1683 l. 380.

²² Rae koopiraamat 1683 l. 111—115.

²³ Rae koopiraamat 1683 l. 116.

²⁴ Seals. l. 157—161.

kuid vaevalt ulatusid need majade esikülgede üksikasjadeni, mis pigemini on joonistatud silmamõõdu järgi. Igal juhul ei ole siin mitte tegemist skeemidega, nagu näiteks rootsiaegsetel teedekaartidel, vaid iga maja on käsitletud individuaalselt ja ühtlasi katsutud anda edasi tema tõelist olemust.

Muidugi võib esineda vääratusi ja arusaamatusi mitmeski üksikasjas. Raske on ka kooskõlastada mõningaid asju muude allikate andmetega. Nii tundub imelikuna leida vana raekoda katusega kaetuna, kuna ligikaudu samaaegsete teadete järgi peab seda kujutlema prahiga täidetud madala kivivarena. Tõenäoselt on meil siin tegemist ainult joonistaja võttega varjata see linna turule vähe autegev paik.

Raskem on seletada, miks tolleaegset raekoda on kujutatud tornita, mille olemasolu väidavad kaasaegsed allikad ²⁵. Jäeb küll võimalus, et torn või tornike seisis mõnel teisel küljel ega paistnud üle katuse harja.

Üldiselt annab joonis siiski tõhusa kujutluse Tartu turust 17. sajandi 80-date aastate algul.

Plaani otstarbest olenevalt on kujutatud ainult nende majade fassaadid, mil vaba vaade turule. Sellega puuduvad kaalukoja ja tolleaegse raekoja taga asuvate hoonete esiküljed. Sagedasti ei peetudki neid turu äärde, vaid Väikesesse Kaalukoja tänavasse kuuluvaiks, sest nii nimetati tänavakest turu ääre ja kaalukoja vahel Raekoja ja kaalukoja vahelist turule suubuvat tänavat ei nimetatud tol ajal veel Rüütli, vaid Suure Kaalukoja tänavaks. Rüütli tänav algas alles Kүүtri tänava kohalt. Suure Kaalukoja tänavale rööbitine kitsas maariba ei ole mitte tänav, nagu võiks oletada selle pealkirjast „die Strasz“, vaid ainult ühe maja sissesõidutee ²⁶. Vahepealne maa-ala ongi kuulus „Pallast“, paik, mil kord seisnud Ivan Julma puust loss. Käsiteldaval ajal asusid seal ainult kolm puust maja, kuna osa platsist oli tühi. Platsi elustamist soliidsemate hoonetega oli tõkestanud tema omandusliku kuuluvuse vaieldavus linna ja kroonu vahel.

Kuid ka teised turuäärsed ehitised ei olnud praegusaja mõistete järgi kuigi imposantsed. Kõige suuremad ja nägusamad olid vast pr. D. Zecheri apteek ja C. Wolteri maja, kus 1667. a. tulekahjust saadik asus korteris Tartu komendant, kes tavaliselt oli ühtlasi Tartu kreisi landshöfdinguks (maapealikuks). Mõlemad majad on ehitatud 17. sajandil.

---

²⁵ Vt. näit. rae koopiaramat 1681 l. 13.

²⁶ Vt. rae koopiaramat 1689 l. 196.

Ilmselt vanema, võimalik et veel keskaegse päritoluga on selle vastu majaderida Emajõe poolt vaadates paremal. Arvestades nende suurt omavahelist sarnasust võiks neid ehk pidada tüüpiliseks piiskopieegsele Tartule. Ka mujal linnas võis neid, hoolimata 1667. a. suurest tulikahjust, säilinud olla suuremal arvul. Veel ühes a. 1702 ilmunud raamatus leiduvas Tartu kirjelduses rõhutatakse, et siinsete majade juures olevat selgesti tunda vana-gooti stiili²⁷. Jällegi 17. sajandist on pärit aga neist Kүүini tänavasse ulatuv endiste elumajade kruntidele püstitatud poodide rida. Uuemad näivad olevat ülejäänud elumajad.

Avalikkudest ehitistest on tolleaegne raekoda ja kaalukoda pärit juba piiskopiajast, samuti kui endise raekoja varemed²⁸. Peavaht (Corps de Garde) sellevastu on ehitatud alles rootsi ajal.

Turu tähtsust ärilise keskusena tähistavad peaaegu iga maja ette ehitatud poed. Vägijookide müügikohtadena kasutati vist ka enamikku keldreid, mille uksi mõnel majal näha.

Laatade, eriti Maarjalaada puhuks, ehtasid kodanikud turuplat-sile veel ajutisi poode võõrastele üürimiseks.

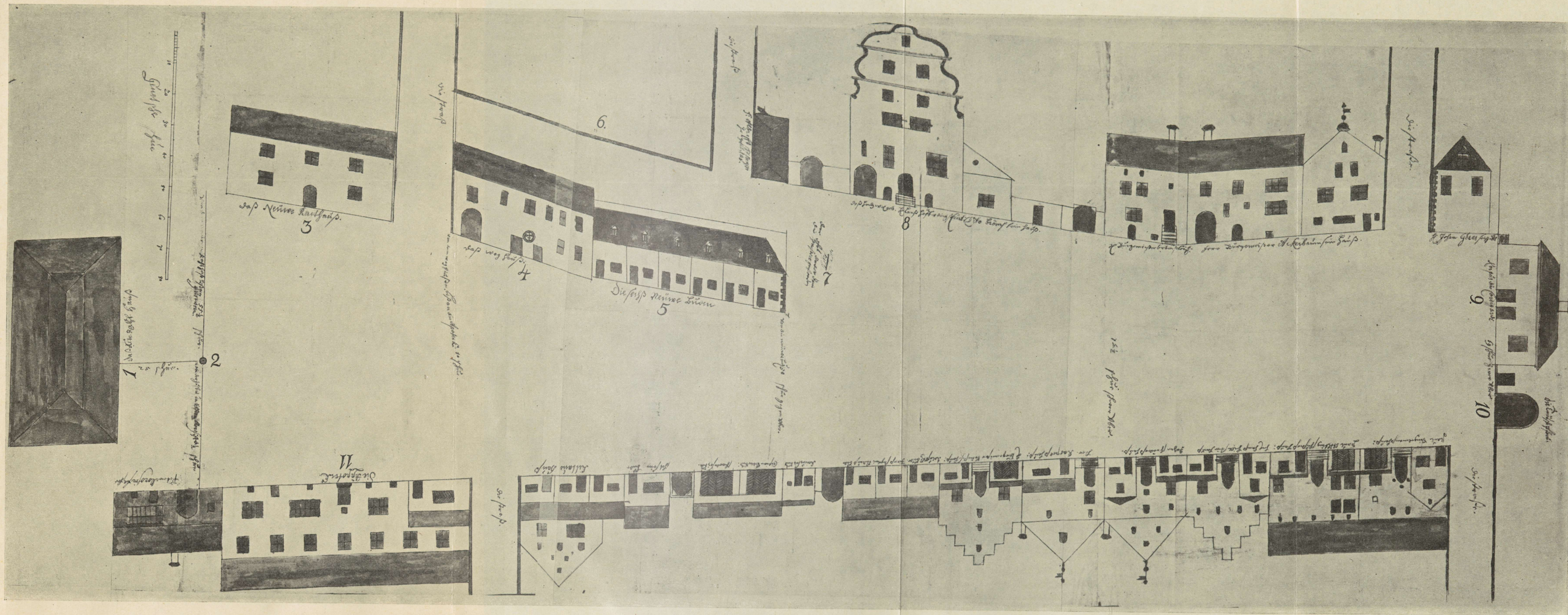
Üldiselt võib pidada turuäärsete majade tulukust vist suhteliselt kõige paremaks tolleaegses Tartus. Nende omanikkudeks olid enamikus kodanikkonna koorekihi liikmed. 14 majast ja 8 poest, mille omanikkude nimed plaanile tähendatud, kuulus 8 suuremat maja rae-liikmetele või nende pärijaile ning üks maja ja kaks poodi tulevastele rae-härradele.

Turuplats oli aga mitte ainuüksi linna kaubanduslikuks, vaid ka halduslikuks keskuseks. Lähestikku asusid siin nii linnaomavalitsus-võimu kandja raad kui ka kroonuhalduse kohapealne kõrgeim esin-daja landshöfding ning komendant. Siin toimusid karnisoni sõdurite ja kodanikkude miilitsa õppused ja munsterdamised, siin võeti pidulikult vastu linna külastavaid või läbisõitvaid kõrgeid võõraid. Kuid siin seisis ka häbipost ning toimetati mõnikord ka hukkamisi. Kaugelt roh-kem kui nüüd oli tolleaegne linnaelu keskendatud turule.

---

²⁷ S. F[aber], Der ausführlichen Lebens-Beschreibung Carls XII .....
anderer Theil (Frankfurt u. Leipzig, 1702) 50.

²⁸ Vt. E. Tender, tsit. töös.

Tartu turg 1682. aastal.

1. Vana raekoda. 2. Kaagi projekteeritud asukoht. 3. Tolleaegne raekoda. 4. Kaalukoda. 5. Uued poed. 6. n. n. „Pallast“. 7. Kaagi endine asukoht. 8. Walteri maja. 9. Peavaht. 10. Saksavärv. 11. Apteek.

A

38200

: 48636770